

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां षष्ठमकाण्डे तृतीयः प्रश्नः॥

चात्वालाद्धिणि॑यानुपं वपति॑ योनिर्वै यज्ञस्य॑ चात्वालं यज्ञस्य॑ सयोनित्वाय॑ देवा वै यज्ञं परा॑जयन्त॒ तमाग्री॑ध्रात्पुनरपा॑जयन्नेतद्वै यज्ञस्यापराजितं॑ यदाग्री॑ध्रं यदाग्री॑ध्राद्धिणि॑यान् विहर॑ति यदेव यज्ञस्यापराजितं॑ तत ए॒वैनं पुन॑स्तनुते परा॑जित्येव॒ खलु॒ वा ए॒ते य॑न्ति॒ ये ब॑हिष्पवमान॑ः सर्प॑न्ति बहिष्पवमाने॑ स्तुते (१)

आ॒हाग्री॑दग्रीन् वि ह॑र ब॒रहिः॑ स्तृणाहि॑ पुरोडाशा॑ः अलं॑ कुर्विति॑ यज्ञमे॒वाप॑जित्य पुन॑स्तन्वाना॒ यन्त्यङ्गा॑रैर्द्वे स॒र्वेने॒ वि ह॑रति॒ श॒लाका॑भिस्तृतीयः॑ सशुक्र॑त्वायाथो सम्भ॑रत्ये॒वैन॑द्धिणि॑या वा अमुष्मि॑ल्लोके सोम॑मरक्षन्तेभ्योऽधि॑ सोम॑माह॑रन्तम॑न्ववायन्तं पर्य॑विशन् य ए॒वं वेद॑ विन्दते॑ (२)

परि॑वेष्टारन्ते सोम॑पीथेन॒ व्या॑र्ध्यन्त॒ ते दे॒वेषु॑ सोम॑पीथमैच्छन्त॒ तां दे॒वा अ॑ब्रुवन्देद्वे नाम॑नी कुरु॑ध्वमथ॒ प्र वा॑प्स्यथ॒ न वेत्य॑ग्रयो वा अथ॒ धिणि॑यास्तस्मा॑द्विनामा॑ ब्राह्म॒णोऽर्धु॑कस्तेषां ये नेदि॑ष्ठं पर्य॑विशन्ते सोम॑पीथं प्राप्नु॑वन्नाहव॒नीयं आ॒ग्रीध्री॑यो हो॒त्रीयो॑ मार्जा॒लीय॑स्तस्मा॑त्तेषु जुह॑त्यतिहाय॒ वष॑ट्करोति॒ वि हि॑ (३)

ए॒ते सोम॑पीथेनार्ध्यन्त॒ देवा॑ वै याः प्राची॑राहु॒तीरजु॑हवुर्ये पुर॑स्तादसुरा॒ आस॑न्ताऽस्ताभिः॒ प्राणु॑दन्त॒ याः प्र॑तीचीर्ये प॒श्चादसु॑रा आसन्ताऽस्ताभि॑रपानुदन्त॒ प्राची॑रन्या आहु॑तयो हूयन्ते॑ प्रत्यङ्मु॒सीनो॒ धिणि॑या॒न्व्याघा॑रयति प॒श्चाच्चै॒व पुर॑स्ताच्च॒ यज॑मानो भ्रातृ॑व्यान्प्र गु॑दते तस्मा॑त्परा॑चीः प्रजाः प्र वी॑यन्ते प्रतीचीः॑ (४)

जा॒यन्ते प्रा॑णा वा ए॒ते यद्धि॑णि॒या यद॑ध्वर्युः प्रत्यङ्घि॑णि॒यानति॑सर्पेत्प्रा॒णान्त्सं क॑र्षेत्प्रमा॒युकः॑ स्यान्नाभि॑र्वा ए॒षा य॑ज्ञस्य॒ यद्धो॒तोर्ध्वः॑ खलु॒ वै नाभ्यै॑ प्रा॒णोऽवा॑डपानो यद॑ध्वर्युः प्रत्यङ्घो॒तार॑मति॒सर्पे॑दपाने प्रा॒णं द॑ध्यात् प्रमा॒युकः॑ स्यान्नाध्व॑र्युरुपं गाये॒द्वाग्वी॑र्यो वा अ॑ध्वर्युर्यद॑ध्वर्युरु॒पगा॑येदुद्गा॒त्रे (५)

वाच॑ः सम्प्र यच्छेदु॒पदा॑सु॒कास्य॑ वा॒रख्स्या॑द्वह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति॒ नास॑ऽस्थिते॒ सोमे॑ऽध्वर्युः प्रत्यङ्ख॑स्सदो॒र्तीया॑दथ॒ कथा॑ दाक्षि॒णानि॑ होतु॑मेति॒ यामो॑ हि स तेषां॒ कस्मा॑ अहं दे॒वा यामं॑ वा॒यामं॑ वानुं ज्ञा॒स्यन्ती॒त्युत्त॑रेणाग्री॑ध्रं प॒रीत्य॑ जुहोति॒ दाक्षि॑णानि॒ न प्रा॒णान्त्सं क॑र्षति॒

न्यन्ये धिष्णि॒या उ॒प्यन्ते॒ नान्ये॒ यान्नि॒वप॑न्ति॒ तेन॒ तान्म्री॑णाति॒ यान्न॒ नि॒वप॑न्ति॒ यदनु॑दि॒शति॒ तेन॒ तान्॥ (६)

स्तुते विन्दते हि वी॒र्यन्ते॒ प्रती॒चीरु॒द्रात्र॒ उ॒प्यन्ते॒ चतु॑र्दश च॥६॥ [१]

सुव॒र्गाय॒ वा ए॒तानि॑ लो॒काय॑ हूयन्ते॒ यद्वै॑स॒र्जनानि॑ द्वाभ्यां॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति॒ द्विपा॑द्यज॒मानः॒ प्रति॑ष्ठित्या॒ आग्नी॑ध्रे जुहोत्यन्तरि॑क्ष ए॒वा क्र॑मत आहव॒नीये॑ जुहोति॒ सुव॒र्गमे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति॒ देवान्॑ वै सु॒वर्गं॑ लो॒कं य॒तो रक्षा॑ऽस्यजिघा॑सन्ते सोमे॒न् राज्ञा॑ रक्षा॑ऽस्यप॒हत्या॑सुमा॒त्मानं॑ कृत्वा सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑य॒त्रक्ष॑साम॒नुप॑लाभा॒यात्तः॒ सोमो॑ भवत्यथ॑ (७)

वैस॒र्जनानि॑ जुहोति॒ रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै त्व॑ सोम॒ तनू॑कृद्ध्य॒ इत्या॑ह तनू॑कृद्ध्यैष द्वेषो॑भ्यो॒ऽन्यकृ॑तेभ्य॒ इत्या॑हान्यकृ॒तानि॑ हि रक्षा॑ऽस्युरु॒ यन्ता॑सि॒ वरू॑थ॒मित्या॑होरु॒ णंस्कृ॑धीति॒ वावै॑तदा॒ह जुषा॑णो अ॒मुरा॑ज्यस्य वे॒त्वित्या॑हासुमे॒व यज॑मानं कृत्वा सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति॒ रक्ष॑साम॒नुप॑लाभा॒या सोमं॑ ददते (८)

आ ग्रा॒व्ण आ वा॒यव्या॑न्या द्रो॒णक॑ल॒शमु॑त्प॒त्नीमा॑ न॒यन्त्य॑न्वना॑सि॒ प्र वर्त॑यन्ति॒ याव॑दे॒वास्या॑स्ति॒ तेन॑ स॒ह सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति॒ नय॑वत्य॒र्चाग्नी॑ध्रे जुहोति॒ सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिनी॒त्यै ग्रा॒व्णो वा॒यव्या॑नि द्रो॒णक॑ल॒शमा॑ग्नी॒ध्र उप॑ वासयति॒ वि ह्ये॑नं तैर्गृ॒ह्यते॒ यत्स॒होप॑वासयेद॒पुवा॑येत॒ सौम्य॑र्चा प्र पा॑दयति॒ स्वया॑ (९)

ए॒वैनं॑ दे॒वत॑या प्र पा॑दयत्यदि॒त्याः स॒दोऽस्य॑दि॒त्याः स॒द् आ सी॑देत्या॒ह यथा॑य॒जुरे॒वैतद्यज॑मानो वा ए॒तस्य॑ पु॒रा गो॑प्ता भ॒वत्ये॑ष वो॒ देव॑ स॒वितुः॑ सोम॒ इत्या॑ह स॒वितु॑प्र॒सूत॒ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यः स॒म्प्र य॑च्छत्येतत्त्व॑ सोम॒ देवो॑ दे॒वानु॑पा॒गा इत्या॑ह दे॒वो ह्ये॑ष सन् (१०)

दे॒वानु॑पैती॒दम॑हं म॒नुष्यो॑ म॒नुष्या॑नि॒त्याह॑ म॒नुष्यो॑ ३ ह्ये॑ष स॒न्म॒नुष्या॑नुपैति॒ यदे॑तद्य॒जुर्न ब्रू॑यादप्र॒जा अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्स॒ह प्र॑जया॒ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॒ह प्र॑जयै॒व प॒शुभिः॑ स॒हेमं॑ लो॒कमु॑पावर्तते॒ नमो॑ दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह न॑मस्का॒रो हि दे॒वाना॑ऽस्व॒धा पि॒तृभ्य॑ इत्या॒ह स्व॒धाका॑रो हि (११)

पि॒तृणा॑मि॒दम॑हं निर्व॒रुण॑स्य॒ पाशा॑दि॒त्याह॑ वरु॒णपा॑शादे॒व निर्मु॑च्यतेऽग्ने॒ व्रत॑पत आ॒त्मनः॒ पूर्वा॑ त॒नूरा॑देयेत्या॒हुः को॒ हि तद्वे॑द॒ यद्वसी॑या॒न्त्स्वे व॑शं भूते पुन॑र्वा॒ ददा॑ति॒ न वेति॑ ग्रावा॒णो

वै सोमस्य राज्ञो मलिमुसेना य एवं विद्वान्प्राव्य आग्नीध्र उपवासयति नैनं मलिमुसेना विन्दति॥ (१२)

अर्थं ददते स्वया सन्ध्वधाकारो हि विन्दति॥६॥ [२]

वैष्णव्यर्चा हुत्वा यूपमच्छैति वैष्णवो वै देवतया यूपः स्वयैवेन देवतयाच्छैत्यत्यन्यानां नान्यानुपांगमित्याहाति हान्यानेति नान्यानुपैत्यर्वाक्ता परैरविदं पुरोऽवरैरित्याहार्वाग्येन परैर्विन्दति पुरोवरैस्तं त्वा जुषे (१३)

वैष्णवं देवयज्याया इत्याह देवयज्यायै ह्येनं जुषते देवस्त्वां सविता मध्वान्कित्याह तेजसैवेनमनत्तयोषधे त्रायस्वेनः स्वधिते मेनः हिंसीरित्याह वज्रो वै स्वधितिः शान्त्यै स्वधितेर्वृक्षस्य बिभ्यतः प्रथमेन शकलेन सह तेजः परा पतति यः प्रथमः शकलः परापतेत्तमप्या हरेत्सतेजसम् (१४)

एवैनमा हरतीमे वै लोका यूपोत्प्रयतो बिभ्यति दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिंसीरित्याहेभ्य एवेनं लोकेभ्यः शमयति वनस्पते शतवल्शो वि रोहेत्याब्रश्नेनुजोति तस्मादाब्रश्नान्दृक्षाणां भूयांस उतिष्ठन्ति सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्तेऽनक्षसङ्गम् (१५)

वृश्चेद्यदक्षसङ्गं वृश्चेदधर्षं यजमानस्य प्रमायुकं स्याद्यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं तस्मै वृश्चेदेष वै वनस्पतीनामप्रतिष्ठितोऽप्रतिष्ठित एव भवति यं कामयेतापशुः स्यादित्यपुर्णं तस्मै शुष्काग्रं वृश्चेदेष वै वनस्पतीनामपशव्योऽपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति बहुपुर्णं तस्मै बहुशाखं वृश्चेदेष वै (१६)

वनस्पतीनां पशव्यः पशुमानेव भवति प्रतिष्ठितं वृश्चेत्प्रतिष्ठाकामस्यैष वै वनस्पतीनां प्रतिष्ठितो यः सुमे भूम्यै स्वाद्योने रूढः प्रत्येव तिष्ठति यः प्रत्यङ्मुपनतस्तं वृश्चेत्स हि मेधमभ्युपनतः पञ्चारत्निं तस्मै वृश्चेद्यं कामयेतोपैनमुत्तरो यज्ञो नमेदिति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञ उपैनमुत्तरो यज्ञः (१७)

नमति षडरत्निं प्रतिष्ठाकामस्य षड्वा ऋतवं ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति सप्तारत्निं पशुकामस्य सप्तपदा शक्करी पशवः शक्करी पशूनेवाव रुन्धे नवारत्निं तेजस्कामस्य त्रिवृता स्तोमेन सम्मितं तेजस्त्रिवृतेजस्यैव भवत्येकादशारत्निमिन्द्रियकामस्यैकादशाक्षरा त्रिष्टुर्गिन्द्रियं त्रिष्टुर्गिन्द्रियायैव भवति पञ्चदशारत्निं भ्रातृव्यवतः पञ्चदशो वज्रो भ्रातृव्याभिमृत्यै

सप्तदशारविं प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेरास्या एकविंशत्यरविं प्रतिष्ठाकामस्यैकविंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्या अष्टाश्रिर्भवत्यष्टाक्षरा गायत्री तेजो गायत्री गायत्री यज्ञमुखं तेजसैव गायत्रिया यज्ञमुखेन सम्मितः॥ (१८)

जुषे सतैजसमनक्षसङ्गं बहुशाखं वृक्षेदेष वै यज्ञ उषेनमुत्तरो यज्ञ आस्या एकात्रविंशतिर्ध्वं॥ [३]

पृथिव्यै त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वेत्याहैभ्य एवेनं लोकेभ्यः प्रोक्षति पराश्रं प्रोक्षति पराडिव हि सुवर्गो लोकः क्रूरमिव वा एतत्करोति यत्खनन्त्यपोव नयति शान्त्यै यवमतीरव नयत्यूर्ग्वै यवो यजमानेन यूपः सम्मितो यावानेव यजमानस्तावतीमेवास्मिन्नूर्जं दधाति (१९)

पितृणां सदनमसीति बर्हिरव स्तृणाति पितृदेवत्य १५ ह्येतद्यन्निखातं यद्वर्हिरनवस्तीर्य मिनुयात्पितृदेवत्यो निखातः स्याद्वर्हिरवस्तीर्य मिनोत्यस्यामेवेनम्मिनोति यूपशकलमवांस्यति सतैजसमेवेनम्मिनोति देवस्त्वां सविता मध्वान्क्वित्याह तेजसैवेनमनक्ति सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति चपालं प्रति (२०)

मुञ्चति तस्माच्छीर्षत ओषधयः फलं गृह्णन्त्यनक्ति तेजो वा आज्यं यजमानेनाग्निष्ठाश्रिः सम्मिता यदग्निष्ठामश्रिमनक्ति यजमानमेव तेजसान्त्यान्तमनक्त्यान्तमेव यजमानं तेजसानक्ति सर्वतः परि मृशत्यपरिवर्गमेवास्मिन्तेजो दधात्युदिवः स्तभानान्तरिक्षं पृणेत्याहैषां लोकानां विधृत्यै वैष्णव्यर्चा (२१)

कल्पयति वैष्णवो वै देवतया यूपः स्वयैवेन देवतया कल्पयति द्वाभ्यां कल्पयति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै यं कामयेत तेजसैन देवताभिरिन्द्रियेण व्यर्धयेयमित्यग्निष्ठां तस्याश्रिमाहवनीयादित्थं वेत्थ वार्ति नावयेत्तेजसैवेन देवताभिरिन्द्रियेण व्यर्धयति यं कामयेत तेजसैन देवताभिरिन्द्रियेण समर्धयेयमिति (२२)

अग्निष्ठां तस्याश्रिमाहवनीयेन सम्मिनुयात्तेजसैवेन देवताभिरिन्द्रियेण समर्धयति ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिमित्याह यथायजुरेवैतत्परि व्ययत्यूर्ग्वै रशना यजमानेन यूपः सम्मितो यजमानमेवोर्जा समर्धयति नाभिदघ्ने परि व्ययति नाभिदघ्न एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्नाभिदघ्न ऊर्जा भुञ्जते यं कामयेतोर्जनम् (२३)

व्यर्धयेयमित्यूध्वा वा तस्यावाचीं वावोहेदूर्जैवेन व्यर्धयति यदि कामयेत

वर्षुकः पुर्जन्यः स्यादित्यवाचीमवोहेद्वृष्टिमेव नि यच्छति यदि कामयेतावर्षुकः
स्यादित्यूर्ध्वामुदूहेद्वृष्टिमेवोद्यच्छति पितॄणां निखातं मनुष्याणामूर्ध्वं निखातादा रशनाया
ओषधीनां रशना विश्वेषाम् (२४)

देवानामूर्ध्वं रशनाया आ चषालादिन्द्रस्य चषालं साध्यानामतिरिक्तं स वा
एष सर्वदेवत्यो यद्यूपो यद्यूपं मिनोति सर्वा एव देवताः प्रीणाति यज्ञेन वै देवाः
सुवर्गं लोकमायन्तेऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वाभविष्यन्तीति ते यूपेन योपयित्वा सुवर्गं
लोकमायन्तमृषयो यूपेनैवानु प्राजानन्तद्यूपस्य यूपत्वम् (२५)

यद्यूपं मिनोति सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै पुरस्तान्मिनोति पुरस्ताद्धि यज्ञस्य प्रज्ञायते-
ऽप्रज्ञातं हि तद्यदतिपन्न आहुरिदं कार्यमासीदिति साध्या वै देवा यज्ञमत्यमन्यन्त
तान् यज्ञो नास्पृशत्तान् यद्यज्ञस्यातिरिक्तमासीत्तदस्पृशदतिरिक्तं वा एतद्यज्ञस्य यदग्नावग्निं
मथित्वा प्रहरत्यतिरिक्तमेतत् (२६)

यूपस्य यदूर्ध्वं चषालात्तेषां तद्वाग्धेयं तानेव तेन प्रीणाति देवा वै सङ्स्थिते
सोमे प्र सुचोहरन् यूपं तैऽमन्यन्त यज्ञवेशसं वा इदं कुर्म इति ते प्रस्तरं
सुचान्निष्क्रयणमपश्यन्स्वरुं यूपस्य सङ्स्थिते सोमे प्र प्रस्तरं हरति जुहोति
स्वरुमयज्ञवेशसाय॥ (२७)

दधाति प्रत्युचा समधेयेयमित्यूजन् विश्वेषां यूपत्वमतिरिक्तमेतद्विचत्वारिंशच्च॥१॥ [४]

साध्या वै देवा अस्मिँल्लोक आसन्नान्यत्किञ्चन मिषत्तेऽग्निमेवाग्नये मेधायालभन्त न
ह्यन्यदालम्ब्यमविन्दन्ततो वा इमाः प्रजाः प्राजायन्त यदग्नावग्निं मथित्वा प्रहरति प्रजानां
प्रजननाय रुद्रो वा एष यदग्निर्यजमानः पशुर्यत्पशुमालभ्याग्निं मन्थेद्बुद्राय यजमानम् (२८)

अपि दध्यात्प्रमायुकः स्यादथो खल्वाहुरग्निः सर्वा देवता हविरेतद्यत्पशुरिति
यत्पशुमालभ्याग्निं मन्थति हव्यायैवासन्नाय सर्वा देवता जनयत्युपाकृत्यैव मन्थ्यस्तन्नेवालब्धं
नेवानालब्धमग्नेर्जनित्रमसीत्याहाग्नेर्ह्येतज्जनित्रं वृषणौ स्थ इत्याह वृषणौ (२९)

ह्येतावुर्वश्यस्यायुरसीत्याह मिथुनत्वाय घृतेनाक्ते वृषणं दधाथामित्याह वृषणं ह्येते
दधाते ये अग्निङ्गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्वेत्याह छन्दोभिरेवैनं प्र जनयत्यग्नये मथ्यमानायानु
ब्रूहीत्याह सावित्रीमृचमन्वाह सवितृप्रसूत एवैनं मन्थति जातायानु ब्रूहि (३०)

प्रहियमाणायानु ब्रूहीत्याह काण्डेकाण्ड एवेन क्रियमाणे समर्धयति गायत्रीः सर्वा
अन्वाह गायत्रछन्दा वा अग्निः स्वेनैवेन छन्दसा समर्धयत्यग्निः पुरा भवत्यग्निं मथित्वा
प्र हरति तौ सम्भवन्तौ यजमानमभि सम्भवतो भवतं नः समनसावित्याह शान्त्यै प्रहृत्य
जुहोति जातायैवास्मा अन्नमपि दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यदाज्यं
प्रियेणैवेन धाम्ना समर्धयत्यथो तेजसा॥ (३१)

यजमानमाह वृषणो जातयानुब्रूह्यष्टादश च॥४॥ [५]

इषे त्वेति बरहिरा दत्त इच्छत इव ह्येष यो यजत उपवीरसीत्याहोप ह्येनानाकरोत्युपो
देवान्देवीर्विशः प्रागुरित्याह देवीरुह्येता विशः सतीर्देवानुपयन्ति वहीरुशिज इत्याह त्विजो
वै वह्नय उशिजस्तस्मादेवमाह बृहस्पते धारया वसूनीति (३२)

आह ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशूनं रुन्धे हव्या ते स्वदन्तामित्याह
स्वदयत्येवैनान्देवं त्वष्टर्वसु रण्वेत्याह त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकद्रूपमेव पशुपुं
दधाति रेवती रमध्वमित्याह पशवो वै रेवतीः पशूनेवास्मै रमयति देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति (३३)

रशनामा दत्ते प्रसूत्या अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याहाश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्तां पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्या ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेना रभ इत्याह सत्यं वा ऋतं
सत्येनैवेनमृतेना रभतेऽक्षण्या परि हरति वध्यः हि प्रत्यञ्चं प्रतिमुञ्चन्ति व्यावृत्त्यै धर्षा
मानुषानिति नि युनक्ति धृत्या अद्ध्यः (३४)

त्वौषधीभ्यः प्रोक्षामीत्याहाद्यो ह्येष ओषधीभ्यः सम्भवति यत्पशुरपां पेरुरसीत्याहेष
ह्यपां पाता यो मेधाधारभ्यते स्वात्तं चिथ्सदैवः हव्यमापो देवीः स्वदन्तेनमित्याह
स्वदयत्येवैनमुपरिष्टात्प्रोक्षत्युपरिष्टादेवेन मेध्यं करोति पाययत्यन्तरत एवेन मेध्यं
करोत्यधस्तादुपोक्षति सर्वत एवेन मेध्यं करोति॥ (३५)

वसूनीति प्रसव इत्यष्टौऽन्तरत एवेन्दशं च॥४॥ [६]

अग्निना वै होत्रा देवा असुरानभ्यभवन्नग्रये समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै
सप्तदश सामिधेनीरन्वाह सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेरात्यै सप्तदशान्वाह द्वादश मासाः
पञ्चर्तवः स संवत्सरः संवत्सरं प्रजा अनु प्र जायन्ते प्रजानां प्रजननाय देवा वै

सामिधेनीरनूच्यं यज्ञं नान्वं पश्यन्त्स प्रजापतिस्तूष्णीमाधारम् (३६)

आधारयत्ततो वै देवा यज्ञमन्वं पश्यन् यत्तूष्णीमाधारमाधारयन्ति यज्ञस्यानुख्यात्या असुरेषु वै यज्ञ आसीत्तं देवास्तूष्णीं होमेनावृञ्जत यत्तूष्णीमाधारमाधारयन्ति भ्रातृव्यस्यैव तद्यज्ञं वृङ्गे परिधीन्त्सम्माष्टिं पुनात्येवैनान्निस्त्रिः सम्माष्टिं त्र्यावृद्धि यज्ञोऽथो रक्षसामपंहत्यै द्वादश सं पद्यन्ते द्वादश (३७)

मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव प्रीणात्यथो संवत्सरमेवास्मा उपं दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाधारोऽग्निः सर्वा देवता यदाधारमाधारयन्ति शीर्षत एव यज्ञस्य यजमानः सर्वा देवता अव रुन्धे शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाधार आत्मा पशुराधारमाधार्य पशुः समनक्त्यात्मन्नेव यज्ञस्य (३८)

शिरः प्रति दधाति सं ते प्राणो वायुना गच्छतामित्याह वायुदेवत्यो वै प्राणो वायावेवास्य प्राणं जुहोति सं यजत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशिषेत्याह यज्ञपतिमेवास्य-
ऽऽशिषं गमयति विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र उपरिष्ठात्पशुमभ्यवमीत्तस्मादुपरिष्ठात्पशोर्नाव द्यन्ति यदुपरिष्ठात्पशुः समनक्ति मेध्यमेव (३९)

एनं करोत्यृत्विजो वृणीते छन्दांस्येव वृणीते सप्त वृणीते सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः सप्त छन्दांस्युभयस्यावरुद्धा एकादश प्रयाजान् यजति दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तं प्र यजति वपामेकः परि शय आत्मैवात्मानं परि शये वज्रो वै स्वधितिर्वज्रो यूपशकलो घृतं खलु वै देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्नन्मृतेनाक्तौ पशं त्रायेथामित्याह वज्रैणैवैनं वशं कृत्वा लभते॥ (४०)

आधारं पद्यन्ते द्वादशात्मन्नेव यज्ञस्य मेध्यमेव खलु वा अष्टादश च॥५॥ [७]

पर्यग्नि करोति सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दायास्कन्त्रः हि तद्यद्धुतस्य स्कन्दति त्रिः पर्यग्नि करोति त्र्यावृद्धि यज्ञोऽथो रक्षसामपंहत्यै ब्रह्मवादिनो वदन्त्यन्वारभ्यः पशू (३) नान्वारभ्या (३) इति मृत्यवे वा एष नीयते यत्पशुस्तं यदन्वारभेत प्रमारुको यजमानः स्यादथो खल्व्वाहः सुवर्गाय वा एष लोकाय नीयते यत् (४१)

पशुरिति यन्नान्वारभेत सुवर्गाल्लोकाद्यजमानो हीयेत वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते तन्नेवान्वारब्धं नेवानन्वारब्धमुप प्रेष्य होतरहव्या देवेभ्य इत्याहेषितः हि कर्म क्रियते

रेवंतीर्यज्ञपतिं प्रियधा विंशतेत्याह यथायजुरेवैतदग्निना पुरस्तादेति रक्षसामपंहत्या पृथिव्याः सम्पृचः पाहीति बर्हिः (४२)

उपास्यत्यस्कन्दायास्कन्त्रं हि तद्यद्वर्हिषि स्कन्दत्यथो बर्हिषदमेवैनं करोति पराडा वर्ततेऽध्वर्युः पशोः संज्ञप्यमानात्पशुभ्यं एव तन्नि हुत आत्मनोनोत्रस्काय गच्छति श्रियं प्र पशूनाप्नोति य एवं वेद पश्चाल्लोका वा एषा प्राच्युदानीयते यत्पत्नी नमस्त आतानेत्याहादित्यस्य वै रश्मयः (४३)

आतानास्तेभ्य एव नमस्करोत्यनुर्वा प्रेहीत्याह भ्रातृव्यो वा अर्वा भ्रातृव्यापनुत्यै घृतस्य कुल्यामनु सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्त आपो देवीः शुद्धायुव इत्याह यथायजुरेवैतत्॥ (४४)

लोकाय नीयते यद्वर्ही रश्मयः सप्तत्रिंशच्च॥४॥ [८]

पशोर्वा आलब्धस्य प्राणाञ्छुगृच्छति वाक्त आ प्यायतां प्राणस्त आ प्यायतामित्याह प्राणेभ्य एवास्य शुचं शमयति सा प्राणेभ्योऽधि पृथिवीं शुक्लं विंशति शमहोभ्यामिति नि नीयत्यहोरात्राभ्यामेव पृथिव्यै शुचं शमयत्योषधे त्रायस्वेन स्वर्धिते मेनं हिंसीरित्याह वज्रो वै स्वर्धितिः (४५)

शान्त्यै पार्श्वत आच्छति मध्यतो हि मनुष्या आच्छन्ति तिरश्चीनुमा च्छात्यनूचीनं हि मनुष्या आच्छन्ति व्यावृत्त्यै रक्षसां भागोऽसीति स्थविमतो बर्हिरक्तापास्यत्यस्त्रैव रक्षांसि निरवदयत इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामि योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह द्वौ वाव पुरुषौ यं चैव (४६)

द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तावुभावधमं तमो नयतीषे त्वेति वषामुत्खिंदतीच्छत इव ह्येष यो यजते यदुपतृन्द्याद्बुद्धोऽस्य पशून्धातुकः स्याद्यन्नोपतृन्द्यादयता स्यादन्ययोपतृणत्यन्यया न धृत्यै घृतेन द्यावापृथिवी प्रोण्वार्थामित्याह द्यावापृथिवी एव रसेनानुत्तछिन्नः (४७)

रायः सुवीर इत्याह यथायजुरेवैतत्क्रूरमिव वा एतत्करोति यद्वषामुत्खिंदत्युर्वन्तरिक्षमन्वि शान्त्यै प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चैवते यः पशुं मृत्यवे नीयमानमन्वारभते वपाश्रपणी पुनरन्वारभतेऽस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठत्यग्निना पुरस्तादेति रक्षसामपंहत्या अथो देवता एव हव्येन (४८)

अन्वेति नान्तममङ्गारमति हरेद्यदन्तममङ्गारमतिहरैद्वेवता अति मन्येत वायो
वीहिं स्तोकानामित्याह तस्माद्विभक्ताः स्तोका अव पद्यन्तेऽग्रं वा एतत्पशूनां
यद्वपाग्रमोषधीनां बरुहिरग्रेणैवाग्रं समर्धयत्यथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति
स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्येत्याह (४९)

यज्ञस्य समिधै प्राणापानौ वा एतौ पशूनां यत्पृषदाज्यमात्मा वपा पृषदाज्यमभिघार्य
वपामभि घारयत्यात्मन्नेव पशूनां प्राणापानौ दधाति स्वाहोर्ध्वनभसम्मरुतं गच्छतमित्याहोर्ध्वन
ह स्म वै मारुतो देवानां वपाश्रपणी प्रहरति तेनैवेने प्र हरति विषूची प्र हरति तस्माद्विष्वञ्चौ
प्राणापानौ॥ (५०)

स्वधितिक्षेवाच्छिन्नो हव्येनेष्येत्याह पद्वत्वारिंशच्च॥६॥ [९]

पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वपति समेधमेवेनमा लभते वपयां प्रचर्य पुरोडाशेन
प्र चरत्यूर्ग्वै पुरोडाश ऊर्जमेव पशूनां मध्यतो दधात्यथो पशोरेव छिद्रमपि दधाति
पृषदाज्यस्योपहत्य त्रिः पृच्छति शृतं हवीः (३) शमितरिति त्रिषत्या हि देवा योऽशृतं
शृतमाह स एनसा प्राणापानौ वा एतौ पशूनाम् (५१)

यत्पृषदाज्यं पशोः खलु वा आलब्धस्य हृदयमात्माभि समेति यत्पृषदाज्येन
हृदयमभिघारयत्यात्मन्नेव पशूनां प्राणापानौ दधाति पशुना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्ते-
ऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वाभविष्यन्तीति तस्य शिरंश्छित्त्वा मेधं प्राक्षारयन्त्स प्रक्षो-
ऽभवत्तत्प्रक्षस्य प्रक्षत्वं यत्पृक्षशाखोत्तरबरुहिर्भवति समेधस्यैव (५२)

पशोरव द्यति पशुं वै ह्रियमाणं रक्षास्यनु सचन्तेऽन्तरा यूपं चाहवनीयं च हरति
रक्षसामपहत्यै पशोर्वा आलब्धस्य मनोऽपं क्रामति मनोतायै हविषोऽवदीयमानस्यानु
ब्रूहीत्याह मन एवास्याव रुन्ध एकादशावदानान्यव द्यति दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो
यावानेव पशुस्तस्याव (५३)

द्यति हृदयस्याग्रेऽव द्यत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसो यद्वै हृदयेनाभिगच्छति
तज्जिह्वाया वदति यज्जिह्वाया वदति तदुरसोऽधि निर्वदत्येतद्वै पशोर्यथापूर्वं यस्यैवमवदायं
यथाकाममुत्तरेषामवद्यति यथापूर्वमेवास्यं पशोरवत्तं भवति मध्यतो गुदस्याव द्यति
मध्यतो हि प्राण उत्तमस्याव द्यति (५४)

उत्तमो हि प्राणो यदीतरं यदीतरमुभयमेवाजामि जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजयां पितृभ्य एष वा अनृणो यः पुत्री यज्वी ब्रह्मचारिवासी तदवदानैरेवाव दयते तदवदानानामवदानत्वन्देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा अग्निमंब्रुवन्त्वया वीरेणासुरानभि भवामेति (५)

सोऽब्रवीद्वरं वृणु पशोरुद्धारमुद्धरा इति स एतमुद्धारमुदहरत दोः पूर्वार्धस्य गुदं मध्यतः श्रोणिं जघनार्धस्य ततो देवा अभवन्परासुरा यत् त्र्यङ्गाणां समवद्यति भ्रातृव्याभिमूत्ये भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवत्यक्षण्याव द्यति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्ये॥ (५६)

एतौ पशूनां समेधस्यैव तस्यावौत्तमस्याव द्यतीति पञ्चचत्वारिंशच्च॥६॥ [१०]

मेदंसां सुचौ प्रोर्णोति मेदोरूपा वै पशवो रूपमेव पशुषु दधाति यूपन्नवधाय प्रोर्णोति रसो वा एष पशूनां यद्य रसमेव पशुषु दधाति पार्श्वेन वसाहोमं प्र यौति मध्यं वा एतत्पशूनां यत्पार्श्वं रसं एष पशूनां यद्वसा यत्पार्श्वेन वसाहोमं प्रयौति मध्यत एव पशूनां रसं दधाति घ्नन्ति (५७)

वा एतत्पशुं यत्संज्ञपयन्त्येन्द्रः खलु वै देवतया प्राण ऐन्द्रोऽपान ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे नि दैध्यदित्याह प्राणापानावेव पशुषु दधाति देवं त्वष्टर्भूरि ते सः संमेत्वित्याह त्वाष्ट्रा हि देवतया पशवो विषुरूपा यत्सलक्ष्माणो भवथेत्याह विषुरूपा ह्येते सन्तः सलक्ष्माण एतर्हि भवन्ति देवत्रा यन्तम् (५८)

अवसे सखायोऽनु त्वा माता पितरौ मदन्वित्याहानुमतमेवैनं मात्रा पित्रा सुवर्गं लोकं गमयत्यर्धर्चं वसाहोमं जुहोत्यसौ वा अर्धर्च इयमर्धर्च इमे एव रसेनानक्ति दिशो जुहोति दिशं एव रसेनानुत्तथो दिग्भ्य एवोर्जं रसमव रुन्धे प्राणापानौ वा एतौ पशूनां यत्पृषदाज्यं वानस्पत्याः खलु (५९)

वै देवतया पशवो यत्पृषदाज्यस्योपहृत्याह वनस्पतयेऽनु ब्रूहि वनस्पतये प्रेष्येति प्राणापानावेव पशुषु दधात्यन्यस्यान्यस्य समवत्तं समवद्यति तस्मान्नानारूपाः पशवो यूपोप सिञ्चति रसो वा एष पशूनां यद्य रसमेव पशुषु दधातीडामुप ह्यते पशवो वा इडां पशूनेवोप ह्यते चतुरुप ह्यते (६०)

चतुष्पादो हि पशवो यं कामयेतापशुः स्यादित्यमेदस्कं तस्मा आ दध्यान्मेदोरूपा वै पशवो रूपेणैवैनं पशुभ्यो निर्भजत्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति मेदस्वत्तस्मा आ दध्यान्मेदोरूपा वै पशवो रूपेणैवास्मै पशूनव रुन्धे पशुमानेव भवति प्रजापतिर्यज्ञमसृजत् स आज्यम् (६१)

पुरस्तादसृजत पशुं मध्यतः पृषदाज्यं पश्चात्तस्मादाज्येन प्रयाजा इज्यन्ते पशुना मध्यतः पृषदाज्येनानूयाजास्तस्मादेतन्मिश्रमिव पश्चात्सृष्टः ह्येकादशानूयाजान् यजति दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तमनुं यजति घ्नन्ति वा एतत्पशुं यत्संज्ञपर्यन्ति प्राणापानौ खलु वा एतौ पशूनां यत्पृषदाज्यं यत्पृषदाज्येनानूयाजान् यजति प्राणापानावेव पशुषु दधाति॥ (६२)

घ्नन्ति यन्तं खलु चतुरूपं ह्वयत आज्यं यत्पृषदाज्येन षट्॥६॥ [११]

चात्वालाधुवर्गाय यद्वैसर्जनानि वेण्व्यर्चा पृथिव्ये साध्या इषे त्वेत्पशूना पर्यग्नि पशोः पशुमालभ्य मेदसा सुचावेकादश॥११॥

चात्वालाद्वानुपैति मुञ्चति प्रह्वियमाणाय पर्यग्नि पशुमालभ्य चतुष्पादो द्विषष्टिः॥६२॥

चात्वालात्पशुषु दधाति॥

हरिः ॐ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैत्तिरीय-संहितायां षष्ठकाण्डे तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥६-३॥